

Rudolf Bićanić

EKONOMSKA POVIJEST MEDJU EKONOMSKIM I HISTORIJSKIM NAUKAMA

Pitanje mjesta ekonomske povijesti među ekonomskim i historijskim naukama veoma je kontroverzno.¹ Oko njega postoji čest spor među čistim historičarima s jedne strane i ekonomistima s druge strane. Ali i među samim historičarima ima velike razlike u gledanju na ekonomsku povijest i njezin predmet i sadržaj. A također i među ekonomistima postoje znatne razlike u shvaćanju zadataka, predmeta i opsega ekonomske povijesti. Možda je u tim sporovima razlog, da se ekonomska povijest relativno kasno osamostalila kao posebna nauka (ma da su se njome bavili povjesnici od Tukidida i ekonomisti od Smitha), a još kasnije je dobila svoje priznanje kao poseban predmet u sveučilišnoj nastavi.²

I

Kada kažemo, da ekonomske nauke pripadaju među historijske nauke, onda time mislimo reći, da one izučavaju ljudsku aktivnost u društvu, i tako podvlačimo razliku između prarodnih nauka, koje izučavaju odnose čovjeka prema prirodi, i društvenih nauka, koje se bave odnosima između ljudi u društvu.³

Po svom su predmetu ekonomske nauke omeđene napose time, što se one bave odnosima, koji nastajaju između ljudi u društvenom procesu materijalne reprodukcije, tj. u ekonomskoj bazi društvene egzistencije. U tome se slažu mnogi historičari. Ali čim se prijeđe na opseg tog predmeta i na metode, odmah se pojavljuju sve veće razlike.

¹ Nije namjera ovog napisa, da raspravlja pitanje ekonomske povijesti sa širokog stajališta filozofije povijesti, nego da izloži nekoliko konkretnih problema u vezi sa radom na ekonomskoj povijesti.

² Prva je katedra za ekonomsku povijest osnovana na Harvard sveučilištu (USA) za W. J. Ashleya 1892. godine. Kod nas ekonomska se povijest predaje samo na ekonomskim fakultetima. Na filozofskim fakultetima nije ona još dobila svoje građansko pravo.

³ O tome, zašto je politička ekonomija historijska nauka, vidi interesantna razmatranja profesora B. Nogaro: »La méthode de l'économie politique«, Paris 1950.

Dok se po jednim historičarima ekonomska povijest treba da ograniči samo na masovne pojave, koje predstavljaju kolektivno djelovanje (Lamprecht), drugi smatraju područjem ekonomske povijesti samo pojave, koja se mogu kvantitativno mjeriti (Clapham), a treći opet isključuju svako djelovanje na kratak rok i traže, da se ekonomska povijest bavi samo pojavama društvene dinamike na dug rok (Fourastié).⁴

Time se, naravno, suzuje ekonomska povijest na odviše ograničen opseg, i isključuju mnoge pojave ekonomske aktivnosti. Zato smatramo potrebnim ostati kod toga, da ekonomska povijest treba da proučava sve odnose između ljudi, koji nastaju u vezi s njihovom aktivnosti u procesu materijalne reprodukcije.

Tako iz ekonomske povijesti odmah isključujemo svu ljudsku djelatnost, koja se odnosi na društvenu nadgradnju, političku, pravnu, umjetničku, religioznu, itd., ukoliko one ne utječu na materijalnu proizvodnju. A ukoliko postoji obostran utjecaj, ekonomska povijest treba da ustanovi, do koje je mjere taj međusobni utjecaj vezan neposredno o materijalnu podlogu, te da prepusti dalje izučavanje tih pojava drugim historijskim naukama.

Priznajući relativnu samostalnost djelovanja ekonomike u društvenoj nadgradnji, ne možemo se složiti s time, da historiju dijelimo na političku i kulturnu, pa da — uz povijest državnih institucija, religije, prava, itd. — ekonomsku povijest smatramo jednim dijelom te povijesti, nazivajući je povijest materijalne kulture.

Kod ekonomske povijesti radi se o mnogo važnijoj stvari, tj. o izučavanju materijalne baze egzistencije društva. Ta materijalna baza igra u konačnoj liniji osnovnu ulogu i u određenju drugih pojava — kako to Engels kaže u poznatom pismu Kugelmannu.

To je temeljni kamen marksističke koncepcije povijesti. Ali to je tek temeljni kamen, od koga se — moramo priznati — nije pošlo mnogo dalje. Iza njega treba tek graditi čitavu zgradu povijesnog izučavanja. Upravo čitava daljnja težina povijesnog izučavanja polazi od toga, da se utvrdi, kako je duga ta konačna linija, koliko je ona jaka, kako intenzivno utječe na ekonomske pojave, i u koje vrijeme; da li jakost ekonomskog utjecaja opada ili se pojačava, da li se konačna linija produžuje ili skraćuje, jednom riječi, koliko je ona uopće konačna, tj. koliko se ne pojavljuju nove ekonomske snage, koje prevladavaju, mijenjaju ili uklanjaju djelovanje poznatih snaga. Ima proizvodnih snaga, koje djeluju na veoma duge rokove, a ima i takvih, kojih se efekat osjeća tek nakon dugog vremena. Ima ih, naprotiv, koje su veoma kratkog vijeka i trajanja, i izazivlju brz efekat.

Na primjer, krčenje šuma je ekonomska aktivnost, koja — kad je jednom izvršena — ima veoma dugoročno djelovanje na razvoj agrara. Unovčenje posječene šume u vrlo kratkom vremenu donosi vlasniku koristi, koje je trebalo iščekivati bar jedno stoljeće.

⁴ Vidi J. Fourastié: »Histoire économique« (IXe congrès international des sciences historiques, Paris 1950, str. 220).

A što da kažemo o tako složenom procesu, kao što je dinamika moderne klasne borbe s cikličkim izmjenama relativno kratke revolucionarne i duže kontrarevolucionarne situacije. Ne samo da ta cikličnost nije izučena u mnogim zemljama, nego nije ni pokušano da se ispita u kakvoj je vezi s cikličnim pojavama ekonomske dinamike.⁵

A kada pomislimo, koliko je u društvu složeno djelovanje različitih proizvodnih snaga i koliko je u toj njihovoj složenosti rezultanta njihova djelovanja kompleksna, onda vidimo, kako je težak zadatak ekonomske povijesti, i onda kada stoji čvrsto na stajalištu, da ekonomsko zbivanje određuje u krajnoj liniji sve ostalo društveno zbivanje. Ima, zapravo, vrlo malo historijskih djela, koja nam daju određen odgovor o djelovanju ove povezanosti »u krajnjoj liniji« na način, kako to čine na pr. egzaktno nauke. Ali to je više pitanje metode nego principa. Kada bude sakupljeno dovoljno činjenica i taj kompleksni materijal prorađen, tako da bude moguće ustanoviti njihovu unutrašnju vezu, onda će vrlo vjerojatno biti moguće pomoću ekonomske povijesti veoma obogatiti naučnu spoznaju i sve više riješiti mnoga historijska pitanja, koja su ostala otvorena.

II

Poznate su borbe među građanskim ekonomistima koje su upravo kod ekonomske povijesti najjače došle do izražaja. Velika borba o metodi u polovici XIX. stoljeća između čiste klasične škole i starije historičke škole, koja joj je predbacivala da radi samo s logičkom (deduktivnom) metodom, tj. s teorijom bez historije (*geschichtsslose Wirtschaftstheorie*), dovela je stariju historijsku školu do naglašavanja čisto deskriptivnih metoda u ekonomici, koje su se — držimo s pravom — nazvale historijske metode.

U daljoj razvojnoj liniji sličan se sukob produžuje krajem XIX. stoljeća u t. zv. malom sukobu o metodi u ekonomskim naukama, između subjektivističke škole (neoklasičke, osobito Mengera) i novije historijske škole (osobito Schmollera). Toj se školi s pravom predbacuje, da je ekonomsku povijest svela na deskriptivno obrađivanje historije pojedinih ekonomskih instituta, bez potrebnog teoretskog produbljavanja. Taj se prigovor u sličnom smislu može pripisati i institucionalnoj školi Amerikanca Veblena, koji također, kao i novohistoričari, obrađuje ekonomiku bez mnogo obaziranja na teoriju.

Tom se gledanju podliježe kadikad i kod nas; smatra se, da se može — čak i s gledišta historijskog materijalizma — zadovoljiti s time, da se ekonomskoj povijesti dade zadatak, da objašnjava bazu zbivanja u društvenoj nadgradnji na taj način, da se opišu fakta i pojave ekonomskog života. Zbog toga se kadikad smatra, da je ekonomska povijest suvišna i nepotrebna kao samostalna naučna disciplina.

⁵ O takvim pojavama u ruskoj povijesti vidi naše kritičke primjedbe u »Historijskom zborniku« (Zagreb 1950), god. III., str. 314.

Sukob ekonomista se na početku ovog vijeka nastavlja u sukobu između tzv. teoretičara (Sombart, Inama Sternegg, Bücher) i historičara (Dopsch, Pirenne), ili opet u sukobu između sistematičara i institucionalista.⁶ Ovi smatraju suvišnim šematiziranjem, kada se nastoji objasniti povijesna zbivanja pomoću ekonomske teorije. A prvi drže, da je potrebno produbljavanje i upućavanje ekonomskih pojava putem izučavanja teorije, bez koje je izučavanje ekonomike sklizanje po površini pojava.

U tom su osjetljivom sukobu i historičari i ekonomisti podložni obostranim kritikama. W. Sombart predbacuje H. Pirennu, da govori o fazama razvoja kapitalizma, a da nema jasan pojam o tome, što je kapitalizam. Clapham opet prigovara Sombartu, da nije historičar u pravom smislu, a niti ekonomist u pravom smislu. On odviše izolira, da bi bio dobar historičar, a odviše priča, da bi bio dobar ekonomist. Tako ga oba tabora napadaju.⁷

Sukob se produžuje i do današnjih dana, kada u poslijeratnoj građanskoj ekonomici dobiva lik razlike između sintetičara (Colin Clark, S. Kuznets) i empirista (Fabricant, Mitchell). Prvi polaze od fakata na naučnu konstrukciju, smatrajući da se neki društveni ekonomski odnos može shvatiti samo u sklopu cjeline ekonomskog zbivanja.⁸ Drugima je najjače oružje analiza prošlih ekonomskih pojava bez pokušaja pravljenja sinteze, koja bi obuhvatila čitavo ekonomsko zbivanje u nekom društvu.

Sukob logičke i historijske metode riješila je marksistička ekonomska nauka ističući da logička metoda ustvari nije ništa drugo nego historijska metoda, samo bez historijske prevlake i bez slučajnosti, koje smućuju⁹ (Engels).

Ali ipak je i kod marksističkih historičara sukob oko ekonomske povijesti bio vrlo jak. On se iskristalizirao u kontroverzi oko djelovanja ekonomskog faktora na društvenu nadgradnju. Dovoljno je spomenuti, za ranije vrijeme, sukob između monista i pluralista o značaju ekonomskog faktora u povijesti, zatim ekonomizam Bernsteina i oportunizam Cunowa (*»Die Geschichte hat immer Recht«*), pa onda mehanicistička shvatanja Buharina o razvoju proizvodnih snaga.

No najpoznatiji i najveći opseg imao je spor u Sovjetskom savezu, u vezi s padom škole M. N. Pokrovskega, optuženog zbog ekonomskog determinizma. A čini se, da niti njegovi kritičari Družinin, Tarle i drugi nisu još načistu, koliko smiju priznati ulogu objektivnog ekonomskog zbivanja. Staljinistička teleološka *»logificatio post festum«*

⁶ O sukobu vidi Sombart: *»Der moderne Kapitalismus«, I., 1, 54.*

⁷ Sir J. H. Clapham and the empirical reaction in economic history, *Journal of economic history*, 1951, broj 2, str. 148 ss.

⁸ Pour imaginer un rapport il faut concevoir un ensemble, Nogaro, op. cit., str. 66.

⁹ O logičkoj i historiskoj metodi vidi najnovije kod Krajgher: *»O politični ekonomiji v prehodnem razdobju«, Ekonomska revija, 1, 1950.*

čini iz povijesne nauke slugu političke taktike. Oportunističko opravdanje svakog političkog poteza time, da je bio opravdan u danim prilikama i u danom momentu, vrši pod imenom dijalektike vulgarnu apologetiku, koja onemogućuje svaki kritički naučni rad.

Da ti sporovi o ekonomskoj povijesti nisu dovršeni pokazuju nam česti napadaji na pisce ekonomske povijesti u SSSR, kao i konfesije, kojima se oni izlažu od vremena do vremena.

III

Ekonomska teorija, dakle, metodom apstrakcije iz historijskih zbivanja dobiva od slučajnosti očišćene generalizacije trajnih, identičnih, ponovljenih pravilnih uzročnih veza. Ona nam je potrebna da shvatimo ekonomske pojave. Ona je još u većoj mjeri potrebna da shvatimo vrlo složenu dijalektičku povezanost između zbivanja u ekonomskoj bazi društva i pojava u društvenoj nadgradnji.

Iz toga izvlačimo nužan zaključak, da ekonomski historičar mora biti ekonomist.

Ekonomska povijest po našem mišljenju nije historijska nauka u užem smislu; ona je ekonomska nauka, koja ispituje unutrašnje uzročne veze, tj. djelovanje ekonomskih zakona. Ona se ne iscrpljuje u političkoj ekonomiji, nauci koja traži upravo ekonomske zakone. Ona ima svoju posebnu egzistenciju u tome, što ispituje, kako se u stvarnosti manifestiraju ekonomski zakoni u složenom djelovanju manjih i većih slučajnosti. Između njih nije samo razlika u stupnju apstrakcije, nego i u drugim momentima, kao što je vremensko ograničenje, ispitivanja specifičnosti i slučajnosti, historijska sinteza, itd.

Historičar je učitelj ekonomista prije svega po pripremanju materijala, provjeravanju i sabiranju fakata. Bez historije nema teorije. Ali ekonomist ne analizira samo dokumente i historijsku građu, nego iz njih izvlači zaključke o konkretnim pojavama ekonomskih kategorija u ukupnosti svih suprotnosti historijskog zbivanja. A da to može postići treba da poznaje i prati razvoj tih kategorija u materijalnom procesu reprodukcije u čitavom njihovom vlastitom razvojnom slijedu, a ne tek da ih dodaje kao ilustraciju i objašnjenje pojedinim događajima ili epohama u društvenoj nadgradnji.

A kako »bez historije nema teorije«, to ekonomski historičar ujedno pruža političkoj ekonomiji građu za ispitivanje novih ekonomskih zakonitosti i pojava novih ekonomskih zakona, na osnovu kojih se može steći sud o kvalitativnim promjenama u društvu.

Uzrečicu, da ekonomski historičar mora biti historičar, a da pri tome ne smije prestati biti ekonomist, mi bismo okrenuli, da on mora biti ekonomist, a da pri tome ne smije prestati biti historičar. Razlika je u akcentu, koji stavljamo na ekonomiju, na ekonomske metode i na ispitivanje ekonomskih zakonitosti.

IV

Ekonomska se povijest, na koncu, odlikuje po svojoj metodi. Ona ima mogućnost da postigne stupanj najegzaktnije društvene nauke. Upravo zato, što radi s odnosima, koji se tiču materijalnog proizvodnog procesa, dakle s materijalom relativno najlakše podložnom mjerenju, ona je kadra da se približi egzaktnim naukama.

Materijal, kojim ona raspolaže, je najsiroviji, najjednostavniji, i i zato najlakše mjeren. Lakše je kvantitativno odrediti, na pr., proizvodnju srebra u Peruu u XVI. stoljeću, nego odvagnuti mnogobrojne složene faktore objektivnog i subjektivnog karaktera, koje su opredijelile Filipa II. da se odluči na rat protiv Elizabete.

Ekonomska povijest, prema tome, može razviti metode istraživanja, kojima se služe ekonomske nauke. To nisu samo deskripcija i ustanovljenje kauzaliteta, nego i primjena zakona slučaja, zakona velikog broja i statističkih zakona uopće.

Ekonomska povijest nam ne mora dati samo odgovor na pitanje tko, što, kada, gdje, zbog čega, kome se što dogodilo. Građanska ekonomska povijest od nje traži odgovore na pitanja, koliko, kako veliko, kolik je dio cjeline zahvaćen, kako je dugo trajalo u kom dijelu, kako se često ponavljalo, koliko je reprezentativno za neko društvo, koliko intenzivno.

Marksistička ekonomska povijest postavlja svoja karakteristična pitanja, kao na pr. na kom stupnju razvoja proizvodnih snaga, koji proizvodni odnosi nastaju i mijenjaju se, kako i koliko, kako djeluju na pojedine klase društva, kako se mijenjaju klasni odnosi snaga, u kom omjeru se dijeli višak produkta među klasama i grupama unutar klasa, kakav je broj i položaj neposrednih producenata, koja klasa raste, a koja pada i koliko, po broju, po snazi i po koncentraciji sredstava za proizvodnju, itd.

Pri tome ne smijemo zaboraviti, da kvantitativno mjerenje može pasti u pogrešku, da mjereći same kvantitete previdi njihovo pre-raštavanje u drugi, novi kvalitet. Briga, da ne padne u tu pogrešku, ne smije dopustiti ekonomskom historičaru, da se dade na sklizak put mehaničke i formalne primjene metoda kvantitetnog mjerenja.

ECONOMIC HISTORY AND ITS PLACE AMONG ECONOMIC AND HISTORICAL SCIENCES

S u m m a r y

The place of economic history in social sciences is a very controversial one. It has caused many discussions between economists themselves, and between them and the historians.

Economic sciences belong to the historical sciences so far as they study activities in human society which provide the material basis of its existence.

But even when accepting the materialistic conception of history we still have to go a long way to determine how strong, how intensive, increasing or decreasing in time certain economic facts are influencing events.

After mentioning in short the main quarrels concerning the method between various historical and economic schools in the XIXth and XXth centuries the author comes to the conclusion that these quarrels have not yet exhausted themselves as the more recent happenings in Soviet Union show.

To him economic history is not a historical science in the narrower sense but an economic science examining the effects of economic laws. There is no theory without history. But the historian does not only, collect classify and analyse historical material. He in the first place tries to draw conclusions about actual changes in economic categories, thus giving material to the economic theory to formulate and verify new economic laws. The economic historian has to be an economist without ceasing to be a historian.

Economic history as it is able to measure quantitatively material economic processes has a chance to become the most exact historical science. It can develop research methods based not only on the law of causality but also on the law of random and other statistical laws.

But when applying quantitative measurement the economic historian must bear in mind that quantitative changes lead to changes in quality.